

leegstorten. Het doet denken aan de niet aflatende steun voor onze scheepsbouw in de jaren zestig en zeventig en in de jaren twintig bezat men niet eens een werkgelegenheidsmotief. Het ging bij de KLM om niets anders dan het nationale prestige. Gelukkig was het geld hieraan wel goed besteed, al kon het niet verhinderen dat de wijze van steunverlening de KLM in 1927 tot semi-staatsbedrijf maakte. Een merkwaardig contrast levert dit overigens op: het broddelwerk op het gebied van de luchtvaartpolitiek versus het inzicht in het nationale belang van de KLM en de volgehouden steunverlening. Hoe dit te verklaren? Daarover horen we niets.

Dat is ook begrijpelijk omdat het contrast pas zichtbaar wordt als men wat dieper kijkt. Het ontbreekt bij Dierikx aan afbakening van deze subsidieverlening tegen die, aan andere bedrijfstakken verstrekte steun, zoals in de sfeer van de scheepvaart. Daarnaast schiet het budgetaire gezichtspunt tekort. Dit had de subsidiebedragen behoren te relateren aan de bedragen van de totale rijksbegroting en respectievelijk het betrokken departement van waterstaat. Nu lijken de bedragen onbenullige sommen gelds en de thesaurier-generaal mr. L. J. A. Trip, die in 1921 de dure subsidiëring volstrekt afwees (het is een bezuinigingsperiode), komt ons een bekrompen man voor. Een feit is evenwel dat de overheid buitengewoon gul was en de vraag rijst hoe dit mogelijk was, welke krachten daarachter zaten? Ging het alleen om nationaal prestige, dan is deze ons land blijkbaar veel waard geweest maar dat is niet los van bepaalde groepen en personen die wij wel graag zouden willen zien.

Een en ander klemt te meer omdat het zoals gezegd ook aan een comptabel gezichtspunt ontbreekt. We lezen over de voortdurende verliezen van de KLM en vernemen dat vliegtuigen in zeer korte tijd werden afgeschreven, maar omtrent de overige boekhoudkundige aspecten blijven we in onwetendheid. De bankier C. J. K. van Aalst, die commissaris van de KLM was, heeft in 1927 zijn medebestuurder treffend verweten dat zij maar armoedzaaiers waren die van behoorlijke exploitatie geen begrip hadden (29). Hier lag een belangrijk, helaas ongebruikt aanknopingspunt voor de auteur, met name vanuit de vraag of de bedrijfsvoering door Plesman wel deugde? De verwijzing naar exploitatietekorten (34) is dan te weinig; het gaat er om hoe ze ontstonden. Indien de bedrijfsvoering niet deugde, dan is de overheidssteun des te indrukwekkender. Of durfde men niet diepgaand te kritiseren omdat in een luchtvaartbedrijf, net als in een ziekenhuis, het levensrisico voorop staat en daarom te grote ruimte van mensen en middelen (die een zaak verlieslijdend maken) niet bespreekbaar is?

Zo blijft de lezer met vragen zitten die tot de conclusie moeten leiden dat het onderzoek naar de historie van de KLM nog niet voltooid is en komt Dierikx de waardering toe dat hij in ieder geval de aandacht daarop heeft gevestigd, naast de erkentelijkheid voor zijn uitputtende beschouwingen over de Nederlandse luchtvaartpolitiek.

Joh. de Vries

E. J. Fischer, e. a., *De Vereeniging het Nederlandsch economisch-historisch archief 1914-1989* (Amsterdam: NEHA, 1989, 247 blz., f50,-, ISBN 90 71617 14 9).

Het vijfenzeventigjarig bestaan van de Vereeniging het Nederlandsch economisch-historisch archief (verder af te korten als NEHA) in 1989 vormde een goed moment om terug te blikken. Maar dit niet alleen. In hetzelfde jaar 1989 heeft het NEHA zijn oude huisvesting aan de Herengracht 218-220 te Amsterdam verlaten en een nieuw onderkomen gevonden bij het Internationaal instituut voor sociale geschiedenis. Tezamen onder de koepel van de Koninklijke Akademie lijkt het er veel op dat het NEHA een nieuwe periode van bloei tegemoet gaat, of

liever: sedert kort beleeft. Vanaf 1985 is dr. E. J. Fischer directeur en ontplooit het NEHA een veelheid bemoedigende activiteiten, waarbij vele jongeren betrokken zijn. Fischer vormt hiervan de motor. Zo een gebeuren mag eveneens aanleiding vormen om iets van de geschiedenis vast te leggen.

Dat was ook wel nodig. De redactie zelf zinspeelt er op dat het tekort aan eigen geschiedschrijving curieus is voor een organisatie die zien beijvert anderen van het nut van geschiedschrijving te overtuigen. Dat het er nu pas van gekomen is, hangt stellig samen met de boven aangeduide nieuwe bloei en generatiewisseling. Lange tijd heeft het NEHA gezucht onder een te zware taak in relatie tot de mogelijkheid van financiering. Tegelijk een economisch-historisch archief en een economisch-historische bibliotheek te onderhouden bleek boven zijn krachten te gaan. Het is nagestreefd en met weinig middelen zijn wonderen van collectievorming tot stand gebracht maar het moest door te geringe ondersteuning van overheid en bedrijfsleven mislukken. In de eerste helft van de jaren zeventig is ten slotte decentralisatie van de door het NEHA verworven archieven gevolgd en het tweetal panden in Den Haag ontruimd. Sedertdien heeft het NEHA ruimer kunnen adem halen en is de onderzoeksfunctie toegevoegd. Onschatbaar is zijn betekenis voor de redding van bedrijfsarchieven. Tot de oprichting van het Internationaal instituut voor sociale geschiedenis in 1935 heeft het trouwens ook betekenis gehad voor de verzameling van sociaal-historische bronnen.

Tegen deze achtergrond van streven en verdiensten geeft J. L. J. M. van Gerwen een blik in de voorgeschiedenis van het NEHA. Van dezelfde auteur is het boeiende relaas over de archieven van het NEHA, samengevat onder de titel: het papieren geheugen van kapitaal en arbeid. Tezamen met J. M. W. G. Lucassen heeft hij ook de fascinerende bijdrage geschreven over de verbeelding van de economische geschiedenis, met name over de museumplannen en tentoonstellingen van het NEHA. Een hoogtepunt vormde de economisch-historische tentoonstelling van 1929, waarvan een foto van de opening op 4 juli 1929 is opgenomen, die tot de mooiste illustraties van het boek behoort.

Directeur Fischer zet in een waarderend betoog de bakens van het beleid van het NEHA tussen 1914 en 1989 uit. Hij laat zien hoe het NEHA zich steeds bewoog in het spanningsveld van vele ideeën en weinig geld (16), maar dat dit niet belet heeft dat onder de directeuren N. W. Posthumus, I. J. Brugmans en J. H. van Stuijvenberg veel tot stand is gebracht. J. J. Seegers schetst hiervan een beeld voor de economisch-historische bibliotheek, waarna J. M. W. G. Lucassen en R. E. M. A. de Peuter de bijzondere collecties van het NEHA bespreken, zoals die van Velle, Hartkamp en Van Deventer. Een overzicht van driekwart eeuw publiceren door het NEHA is van de hand van H. F. J. M. van den Eerenbeemt, met als ondertitel: de conjunctuurcyclus binnen het NEHA. Rond het bekende groengekleurde jaarboek, waarin zich het economisch-historisch bedrijf als een conjunctuurbeweging afspiegelde, groepeerden zich aanvankelijk de werken. Met het heengaan van Posthumus in 1960 kwam het lange tijd tot een stilstand. In de jaren tachtig wordt de draad weer opgenomen en dan gaat de publikatiereeks vergezeld van nieuwe series van vooral jongere economisch-historici. Daarmee wordt ook een conjunctuurcyclus in andere dan de gebruikelijke zin verwezenlijkt.

Het boek bevat een aantal nuttige bijlagen, waaronder een inventaris van het archief van het NEHA door B. Hijma, een lijst van verworven archieven 1914-1974 en een lijst van NEHA-publicaties. Het is goed uitgegeven en bevat een aantal passende illustraties, onder andere van de gebouwen waarin het belangrijke werk aanving en van de directeuren die in jaren van voor- en tegenspoed leiding gaven. Een publikatie de afgelegde weg waardig.

Joh. de Vries

M. Lunenberg, *Geluk door geestelijke groei. De institutionalisering van de jeugdzorg tussen 1919 en het midden van de jaren dertig, uitgewerkt voor Amsterdam* (Dissertatie VU 1988; Zwolle: Waanders, 1988, 192 blz., f39,50, ISBN 90 6630 146 5).

Het is wellicht maar het beste te beginnen met de conclusie: deze dissertatie is even fraai verzorgd, als ongelukkig wat betreft de inhoud.

Beginpunt was de veronderstelling van de schrijfster dat de jeugdzorg tussen 1919 en het midden van de jaren dertig een institutionaliseringsproces doormaakte. Over dit centrale begrip uit de probleemstelling kunnen we overigens kort zijn. Daaronder blijkt te moeten worden begrepen: 'een proces van verduurzaming en stileren van sociaal handelen; anders gezegd, door institutionalisering ontstaat een sociaal patroon'. Wat dit allemaal zou moeten betekenen wordt de lezer niet duidelijk. Er wordt wel een beknopt overzicht gegeven van groeiende contacten tussen 'jeugdzorgers', opleidingen en er wordt op gewezen dat een aantal organisaties een zekere duurzaamheid gaan vertonen. Dit leidt echter slechts tot de tamme mededeling: 'De jeugdzorg was toen (1937) al niet meer weg te denken uit de Nederlandse samenleving'. Als het begrip institutionalisering zo weinig inhoud blijkt gegeven te kunnen worden, waarom dan niet gebruik gemaakt van de rijke literatuur over professionalisering?

Ernstiger echter is de rigoreuze inperking van het onderzoek tot jeugdzorg. Dat betekent dat slechts die onderdelen van de 'vrije jeugdvorming' werden onderzocht die 'geïnitieerd en gedragen werden door volwassenen'. Het probleem is echter dat er geen zinvol onderscheid te maken valt tussen 'jeugdzorg' en 'jeugdbeweging' — en zeker niet op basis van het genoemde criterium. Dit onderscheid is afkomstig uit discussies in de jaren twintig over de beste manier om jongeren te trekken, over de meest effectieve manier om jongeren te binden en is allerminst te simplificeren tot het wel of niet aanwezig zijn van een volwassen leiding. Tot wat voor verwarring dit soort criteria leiden is te verduidelijken aan de AJC. Volgens Harmsen, in zijn bekende *Blauwe en rode jeugd*, was de AJC geen onderdeel van de jeugdbeweging; Lunenberg daarentegen acht de AJC wel een jeugdbeweging (althans 'waar het de pedagogische opzet betrof') en laat deze organisatie dus verder rusten. Het terrein wordt bovendien zo ook vrij klein: noch de protestants-christelijken, noch de socialisten hebben in deze periode volgens de auteur immers institutionele jeugdzorg ingericht. Immers, niet alleen de 'jeugdbeweging', maar ook de 'jeugdbonden' worden buiten beschouwing gelaten. Ook dus bijvoorbeeld een zeer succesvolle organisatie als de Bond voor gereformeerde jeugdorganisaties (de knapen vergaderingen), die ongeveer 50% van alle gereformeerde jongelieden wist te binden. Ook deze valt niet onder het concept *jeugdzorg*. In de praktijk immers gaat het Lunenberg slechts om organisaties die zich richten op risicogroepen: jongens en meisjes uit sociaal-economisch zwakke gezinnen in stedelijke gebieden.

Zo ontstaat een betrekkelijk willekeurig onderzoeksterrein, dat degenen die zich in de jaren twintig met het 'jeugdprobleem' bezig hielden in hoge mate zou hebben verrast. En daarmee blijven eigenlijk alleen de katholieke patronaten over, alsmede de meer liberale/christelijk vrijzinnige buurt- en clubhuizen. De samenvatting van de daar heersende opvattingen en idealen worden in een tweede deel geschetst. Ook hier kan de schrijfster niet in alle opzichten op haar kloeke gang gevolgd worden. Zo wordt bijvoorbeeld het Graal-werk wel erg simpel samengevat: waarom niet meer recht gedaan aan de genuanceerde analyse van Hilde van Oostrum (die overigens in de bibliografie op een onjuiste plaats is opgenomen). In het gedeelte over het 'volkshuiswerk' wordt bijvoorbeeld de invloed van Van Wijk ernstig overdreven, terwijl er weinig oog is voor het bijna charismatisch gezag dat de dames Knappert en Van Asperen van